

Müzehher Yamaç

Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tekirdağ/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University/Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Tekirdağ/Türkiye

eposta: myamac@nku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8587-330X>

RorID: <https://ror.org/01a0mk874>

Atıf/Citation: Yamaç, Müzehher. 2025. Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/43, 84-108.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1611916>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	02.01.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	17.02.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.06.2025

OSMANLI VATANDAŞI GİRİŞİMCİ, HAYIRSEVER, KOLEKSİYONER
KALUST SARKİS GÜLBENKYAN (1869-1955)

Öz

1869'da İstanbul'da doğan Kalust Sarkis Gülbenkian İstanbul, Marsilya ve Londra'da eğitim gördükten sonra Bakü'ye giderek petrol kaynakları üzerine yazdığı makalelerle dikkat çekti. Bunun sonucunda 1898'de Paris ve Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliklerine mali danışman olarak atandı. Hazırladığı raporda Mezopotamya'da büyük petrol kaynakları olduğunu savunmuştur. Avrupa'da Osmanlı müşaviri olarak üstlendiği rol sonrasında 1912 yılında Türk Petrol Şirketi'nin kurulmasına öncülük etti ve aldığı hisseler nedeniyle 'Bay Yüzde Beş' lakabı verildi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında petrol yataklarının paylaşılması hususunda yeni düzenlemeler yapılmaktaydı. Gülbenkian, Orta Doğu'ya Amerikan petrol şirketlerini tanıtarak, petrol diplomasisinde önemli rol oynadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, devreye giren petrol şirketleri arasında arabuluculuk yaparak 1928'de Kırmızı Hat Anlaşması'nın imzalanmasını sağladı. Gelişen uluslararası petrol ve bankacılık endüstrisinin merkezinde yer alan Gülbenkian, Asya ve Avrupa kartellerini bir araya getirmeyi başararak çok uluslu şirketleri organize etti. Diğer yandan Ermeni toplumu yararına bağışlar yaptı ve Ermeni mülteciler için fon topladı. Ermeni diasporası tarafından yeterli yardım yapmadığı için eleştirilmiş olmasına rağmen Fransız diplomatik belgelerinden, Türkiye'den göç eden Ermenilerin göç ve iskânının giderlerinin büyük bir kısmını finanse ettiği anlaşılmaktadır. 1930'lardan itibaren dikkatini sanat koleksiyonculuğu üzerinde yoğunlaştırdı. Yıllar içinde Ortadoğu'nun farklı coğrafyalarından topladığı koleksiyonu büyütürken, Paris, Londra ve Washington'daki ünlü müzelerde sergiledi. İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında koleksiyonunu korumak amacıyla tarafsız Portekiz'e yerleşmeye karar verdi ve burada paha biçilmez koleksiyonu için dünyanın en büyük vakıflarından birini kurdu. Müze hayali ölümünden sonra gerçekleşti. Gülbenkian Vakfı, Ermeni hayırsever kurumları ve petrol ile ilgili çalışmalara destek olmaya onun vefatından sonra devam

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955)

etti. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti vatandaşı bir Ermeni olan Gülbenkian'ın, devletin en önemli görevlerinden birine atandığını, devleti zarara sokacak petrol anlaşmalarıyla Osmanlı topraklarından elde ettiği kazancı kendisi ve Ermeni diasporası yararına kullandığını ortaya koymaktır. Çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi ile ilgili literatür kaynaklarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalust Sarkis Gülbenkian, Petrol Sanayii, Kırmızı Hat Anlaşması Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner.

OTTOMAN CITIZEN ENTREPRENEUR, PHILLANTHROPIST, COLLECTOR, CALOUSTE SARKIS GULBENKIAN

Abstract

Calouste Sarkis Gulbenkian, born in Istanbul in 1869, after receiving education in Istanbul, Marseille and London, he went to Baku and drew attention with his articles on oil resources. As a result, he was appointed as a financial advisor to the Ottoman Embassies in Paris and London in 1898. In the report he prepared, he argued that there were large oil resources in Mesopotamia. After his role as an Ottoman advisor in Europe, he pioneered the establishment of the Turkish Petroleum Company in 1912 and was given the nickname 'Mr. Five Percent' due to the shares he received. After World War I, new regulations were being made regarding the sharing of oil fields. Gulbenkian played an important role in oil diplomacy by introducing American oil companies to the Middle East. After the collapse of the Ottoman Empire, he mediated between the oil companies that came into play and ensured the signing of the Red Line Agreement in 1928. At the centre of the developing international oil industry, Gülbenkian organised multinational companies, succeeding in bringing together the Asian and European cartels. On the other hand, he made donations for the benefit of the Armenian community and raised funds for Armenian refugees. Although he was criticized by the Armenian diaspora for not providing enough aid, it is understood from French diplomatic documents that he financed a large part of the expenses for the migration and settlement of Armenians who emigrated from Turkey. From the 1930s onwards, he focused his attention on art collecting. Over the years, he grew the collection which he collected from different geographies of the Middle East and exhibited it in famous museums in Paris, London and Washington. In the middle of World War II, he decided to settle in neutral Portugal in order to protect his collection and there he established one of the largest foundations in the world for his priceless collection. His dream of a museum came true after his death. The Gulbenkian Foundation continued to support Armenian charitable institutions and oil-related works after his death. The purpose of this study is to reveal that Gulbenkian, an Armenian citizen of the Ottoman State, was appointed to one of the most important positions in the state and that he used the profits he obtained from Ottoman lands for the benefit of himself and the Armenian diaspora through oil agreements that would harm the state. In the study, Ottoman Archives of the Prime Ministry and the Archives of the French Ministry of Foreign Affairs were utilised.

Keywords: Clauste Sarkis Gulbenkian, Oil Industry, Red Line Agreement, Entrepreneur, Philanthropist, Collector.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanlarıyla gayrimüslimlerin devlet kademelerindeki istihdamı büyük bir değişime uğradı (Kırmızı, 2003: 138). 19. yüzyılda devletin üst kademelerine kadar yükselen Ermeniler merkez ve taşra teşkilatında, özellikle de dışişlerinde görev almaya başladılar (Dadyan, 2012: 67). 1910-1911 yıllarında Osmanlı Devleti'nin Londra ve Paris Büyükelçiliğine Maliye Müşaviri olarak atanan Kalust Sarkis Gülbenkian da İstanbul doğumlu bir Osmanlı vatandaşı Emenidir (Pamukçıyan, 2003: 39). Babası Sarkis'in servetinin önemli bir kısmını Rus gazyacı ithalatı sayesinde edinmiş olmasının etkisi ile petrol endüstrisini erken yaşlarda fark etmiş, Osmanlı topraklarında bulunan petrol rezervlerinin çıkarılmasında dünyanın lider petrol şirketlerini bir araya getirerek birlikte çalışmalarını sağlamıştır. Petrolün artık stratejik bir öneme ulaşmış olması nedeniyle, 1917 yılına kadar Osmanlı sınırları dahilinde bulunan Irak'ın verimli tarım arazileri, Fırat ve Dicle nehirleri ve Musul'un kuzeyinde, büyük petrol kaynakları bulunması bu bölgeyi her zaman cezbedici kılmıştır (Gruen 2000 :8). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren petrol ve türevleri; ulaşımdan sanayi sektörüne, iletişimden tarıma kadar pek çok alanda önlenemez bir gelişme göstermiştir (Acar 2007: 29). Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar dört yüzyıl Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında kalan Musul, Mondros Ateşkes Antlaşması ile İngiltere'nin kontrolüne girmiştir (Öke 1995: 51). Osmanlı Devleti'nde petrol ile ilgili ilk düzenleme, 1868 Maâdin Nizamnamesi ile başlayan dönemde petrol artık bir maden olarak ele alınmaktadır. Sultan Abdülhamid, o günlerde bölgenin önemini kavramış ve Musul ve civarını üstüne tapulamıştı (Ediger 2007: 176). Petrol ile ilgili alınan diğer önemli bir karar, 1908 ve 1909 tarihli fermanlarla devlet hazinesine aktarılmış bulunan padişah özel mallarının Hazine-i Hassa'ya iadesini öngörüyordu (Terzi 2007: 37). Osmanlı Devleti, zayıfladığı XIX. yüzyılda yer altı ve yerüstü kaynaklarının imtiyazını farklı devletlere vermeye başlamıştı. Bu dönemin önemli yatırım alanı olan demiryolu yapımı ile İngiliz, Alman ve Amerikan yatırımcıları demiryolu imtiyazı elde etmeye çalışmışlardı (Gruen 2004: 110). Bu yolla ülke topraklarına yayılmaya başlamış ve demiryollarının geçtiği alanlarda yasal olarak maden arama imtiyazını elde etmişlerdi (Rathman 2001: 35). Musul ve Kerkük'e giden Alman uzmanlar zengin petrol kaynaklarını tespit etmişlerdi (Earle 2003: 22). Osmanlı İmparatorluğu'nda elde edilen demiryolu imtiyazları, aynı zamanda o bölgeyi bir nüfuz alanı haline getireceği anlamına geliyordu (Özyüksel 2013: 141). Bu nedenle Abdülhamid demiryolunun Basra'ya kadar uzatılmasında fayda görmüştür. Almanların Basra Körfezi'ne çıkarma yapması İngiltere için de büyük bir darbe olacaktır (Sarica 1980: 221). İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin en önemli nedenlerinden biri, Berlin-Bağdat demiryolunun inşası ve Basra Körfezi'ne yaklaşmasının Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan'a giden yolunu tehlikeye atması ve Musul petrolünü kaybetme ihtimaliydi (Melek

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955)

1983: 9). Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı ve işletilmesi, Avrupa açısından kilometre garantisi denilen bir sistemle Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin elinden çıkarak, Osmanlı toprakları, petrol arayan ve üreten başlıca devletlerin mücadele alanı olmaya başlamıştı. Başlangıçta demiryolu projesi olarak başlayan yatırımlar Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bir petrol imtiyaz projesine dönüştürüldü. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Savaş Kabinesi Bakanlarından Sir Maurice Hankey'in İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a yazdığı mektupta yazılanların bir kısmı, petrol bölgeleri hakkındaki düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır:

“Gelecekteki bir savaşta petrol, şimdiki savaşta kömürün olduğu yerde ya da en azından kömürle paralel olacaktır. Kontrolümüz altında olan ve büyük potansiyele sahip petrol elde edebileceğimiz yerler İran ve Mezopotamya'dır. Dolayısıyla petrol kaynağı olan bu iki yeri kontrol altına almamız, İngiltere'nin savaştan beklediği birinci sınıf hedef olmalıdır” (Venn 1990: 165).

Böylece petrol, İngiltere'nin en önemli savaş sonrası stratejisi olmuştur. Petrolün aranması, üretilmesi, taşınması, işlenmesi bu dönemde kurulan şirketler aracılığı ile sağlanmaya başlanmış, Alman- İngiliz- Hollanda- Amerikan çıkarlarını temsil eden şirketler demiryollarının inşası altında petrol arama ayrıcalığını elde etmek için rekabete girişmişlerdir.

Başta Musul petroleri olmak üzere Osmanlı vilayetlerindeki petrol kaynakları ile yakından ilgilenen Gülbenkian diğer yandan 1909'da kurulan Türkiye Milli Bankası ile, 1912'de kurulan Türk Petrol Şirketinin kuruluşuna aracılık etmiştir. Bu sayede elde ettiği yüzde beşlik payı 1953'e kadar sürdürmeyi başarmıştır. 1930 yılında iki yıllığına Genel Ermeni Yardımlaşma Birliğinin Başkanlığını yapan Gülbenkian Ermeni diasporasına önemli yardımlarda bulunmuş ve kurduğu vakıf yolu ile yardımlara günümüzde de devam edilmektedir. Adına kurulan müzede yaşamı boyunca topladığı eski ve değerli eseler yer almaktadır.

Yöntem ve Teknik

Çalışmanın temel amacı, Osmanlı dönemi bankacılık ve petrol sanayisinde önemli rol oynamış olan Kalust Sarkis Gülbenkian'ın uluslararası alandaki faaliyetlerini incelemektir. Araştırmanın bulguları kapsamında değerlendirmeler yapmak için, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi yanı sıra, yerli ve yabancı literatür kaynaklarından yararlanılmıştır.

1. Kalust Sarkis Gülbenkian'ın Girişimciliği ve Petrol Endüstrisindeki Rolü

1869 yılında Üsküdar'da doğan Kalust Sarkis Gülbenkian, Kayserili bir aile olan Diruhi ve Sarkis çiftinin büyük çocukları olarak dünyaya gelmiştir. Karnik ile Vahan adında iki erkek kardeşi ve Haygabuş adında bir kız kardeşi bulunmaktadır. Ailenin kökleri, bu günkü Van yöresi olan Vaspurakan'da yaşamış olan Vart Badrik'e uzanmaktadır. Buradan

Kayseri Talas'a göç eden aile 1873 yılında Kadıköy'de yaşamaya başlayınca, buradaki Aramcıyan Unciyan mektebine gitmiştir (Eldem 2006: 10; Pamukçıyan 1994: 38-40). Ekim 1883 yılında eğitimi için Marsilya'ya gönderilen Gülbenkian, buradaki ticaret okulunda muhasebe gibi temel ticaret becerileri yanında Fransızcasını mükemmelleştirerek ilerletiyor, bir taraftan da İngilizce öğreniyordu. 1884 yazında Londra'da King College School'da lise öğrenimine başladı. Ocak 1885'de lisede sadece bir dönem okumasına rağmen, "bir üst kata çıkarak" King College Uygulamalı Bilimler Bölümünde Jeoloji eğitimi aldı. Temmuz 1885'de okul dönemi sona erdiğinde okulun başarılı öğrencilerinden biri olarak ön lisans derecesi almaya hak kazanmıştı. Gülbenkian ayrıca Temmuz 1887'de okul dışında, devletin düzenlediği sınava girerek bir liyakat belgesi olarak en üstün seviyede başarı sertifikası aldı (Conlin 2019: 49). Burada öğrendiği bilgiler ileride petrolcülerini sermaye piyasasına sokmaya ve uluslararası iş birlikleri yapmasına yarayacaktı. Ayrıca petrol sanayiinin uzun vadeli bakış açısı kazanmasını sağlayacaktı. Gülbenkian ailesine ait Gülbenkian Biraderler ve ortakları, başka şeylerin yanında Kafkas gazyagının da ticaretini yapıyordu. Gülbenkian Eylül 1888 sonlarında Batum üzerinden Bakü'ye giderek on günlük incelemeleri sırasında petrol yatakları ve rafinerilerde incelemelerde bulundu. Toplam bir ay süren yolculuğu sırasındaki anılarını "La Trancaucaise et la Péninsule d'Apchéronet la Pétrole Russe" başlığı altında *Revue des Deux Mondes* dergisinde yayınlanmıştır. Bir yıl sonra da "La Trancaucaise et la Péninsule d'Apchéron: Souvenirs de Voyage" başlığı altında kitap olarak yayınlamıştır (Hewins 1957: 27; Okumuş 2014: 17). 1886 yılında ünlü bankacılık hanedanı Rothschild Frères, Bakü'nün en büyük petrol üreticisi Nobel ailesinin karşısına rakip olarak çıkmıştı. Gülbenkian'ın Bakü ziyareti, dünya petrol sanayisi için bir dönüm noktasına denk gelmişti. Nobel Standart'ı Rus pazarından atmış, Batı Avrupa'da başka ihracat noktaları aramaya başlamıştı (Conlin 2019: 56). Bu sırada Osmanlı Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa'nın isteği üzerine, Gülbenkian bölgeye hiç gitmeden Alman demiryolu mühendislerinin çalışmaları ve ilgili raporlardan alıntılar yaparak Mezopotamya petrollerini değerlendiren bir rapor hazırladı (Ediger 2005: 302).

Gülbenkian Haziran 1892'de kendileri gibi Kayserili olan Esayan'ların kızı Navarthe ile evlendi. İstanbul'dan sonra 1867 tarihinde İngiltere şubelerini açmış olan Esayanlar Manchester, İstanbul ve diğer ticaret merkezleri arasında dolaşmakta, giderek büyüyen Ermeni cemaatinin önde gelen ailelerindendi. Gülbenkian Haziran 1892 ile Ekim 1897'deki süre arasında Londra'ya dönmüş, ticarethanesinin buradaki şubesini açmıştı. Bu sırada babası ölmüştü ve babasının ölümüyle birlikte hem ailesinin hem de İstanbul, Marsilya ve Londra'daki şirketlerin başına geçti, ancak kısa bir süre sonra kendisine bambaşka bir alanda yol çizecektir. 1894-1895 yılları arasında Gülbenkian paylarına düşen mirasla kardeşlerini Güney Afrika'daki maden hisselerine spekülasyon yatırım yapmaya ikna etmiş ancak büyük kayıp yaşamışlardı (Conlin 2019: 72). Ermeni komitelerinin Osmanlı Devleti'nde terör saldırıları 1890'lı yıllarda hızla yayılmıştı. 26 Ağustos 1896'da bir grup Ermeni eylemci Osmanlı Bankasına baskın yaparak ele geçirmişlerdi. (Gürün 2007: 113-146). Baskın sonrasında Padişah da Ermeniler de, Esayan'ları bir diğeriyle suçluyordu. Bu ortamda Gülbenkian'lar Esayan'lara ait buharlı bir gemiyle İstanbul'u terk ederek Mısır'a gittiler.

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkyan (1869-1955)

Gemide Tiflisli petrol milyarder Alexander Mantashev de vardı (Conlin 2019: 74). Gülbenkyan, Mantashev sayesinde Londra'ya döndüğünde Nobel ve Shell ile ilişki kuracaktı. Aynı şekilde Mısır'da Nubar Paşa ve oğlu Bogos Nubar Paşa (Conlin 2019: 24) ile olan ilişkisi sayesinde Londra'ya döndüğünde İngiliz sermayesinin güçlü ismi Ernest Cassel ve zengin petrol tüccarları ile tanışma imkânı buldu (Hewins 1957: 54).

İngiltere; savaş sırasında ve savaştan sonra büyük bir "British Oil Company" yaratmaya çalışmış, ancak Amerikan şirketleri karşısında bu politikanın etkisiz olduğu görülmüştü. Bu şirketlerin en büyüğü, 1870 yılında kurulan ve bir Amerikan şirketi olan Standart Oil'dir (Jones 1982: 107). 1880'lerin ortalarına gelindiğinde, ABD'deki petrol işleme kapasitesinin yaklaşık yüzde 90'ı ve rafine petrol ürünlerini pazarının yüzde 90'ı Standart Oil'in kontrolündeydi. Amerika'nın yaşadığı petrol sıkıntısı üzerine, Amerikan şirketlerinin petrol imtiyazı peşinde koştukları bir yer de Mezopotamya olmuştu (Yergin 2003: 98). 1909'da bir Amerikan karteli, Osmanlı'nın Mezopotamya'daki kaynaklarını geliştirme yarışına ilk Chester projesiyle katıldı. Fakat bu sırada Almanlar Chester'a, Standart Oil'in bir kolu olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaya başlamıştı. Aynı anda Osmanlı Harbiye Nazırı da sunulan imtiyaza "on altı ay içinde mineral ve petrol yatakları bulunmazsa Chester tarafından yapılacak olan demiryolunun yapılmayacağı" maddesi yüzünden karşı çıkıyordu (Tejiran 2004: 117). Mezopotamya petroleri için rekabet dört grup arasında devam etmekteydi. Almanlar, Deutsche Bank'ın sahibi olduğu demiryolu şirketi ile Bağdat-Berlin demiryolu anlaşması ve hattın iki yanındaki 20'şer km'lik bir alandaki petrol dâhil madenleri, işletme önceliği almıştı. İngiltere'nin desteklediği D'arcy grubu Mezopotamya petrol imtiyazını almak için çalışmaktaydı. Diğer bir grup Amiral C. Chester aracılığı ile demiryolu imtiyazı almak isteyen Amerikalılardı. Üç grubun dışında Gülbenkyan da Mezopotamya petroleri için mücadele etmekteydi (Hewins 1957: 71).

Gülbenkyan, 1909'da İngiliz sermayeli National Bank of Turkey'in (Türk Milli Bankası /TMB) kuruluşunda aracılık ve danışmanlık yapmış ve kısa sürede en büyük sermayedarlarından biri olmuştu (Kent 2009: 370). Bu ismine rağmen TMB aslında bir Osmanlı devlet bankası değil, İngiliz destekli ve kontrollü bir girişimdir (Eleanor ve Reave Spector, 2004: 113). Tüm işleri ayarlayarak şirketin kurulmasını gerçekleştiren Gülbenkyan'dır (Hewins 1957: 17). Gülbenkyan anılarında şöyle yazmaktadır:

"Ben o yıllarda (1910) Türkiye'nin ekonomik şartları hakkındaki deneyimimden dolayı Osmanlı devletinin Londra ve Paris büyükelçiliklerinde finans ve ekonomi danışmanıydım. Bir veya iki yıl sonra Türk hükûmeti tarafından, Türk hükûmetinin baş finansal danışmanlığına seçildim. Bu nedenle Türkiye'deki İngiliz misyonuna eşlik eden Sir Ernest Cassel bana teknik danışmanlık yapmamı teklif etti. Britanya nüfuzunun Türkiye'de en üst dereceye çıkmasına çok hevesli olarak, ben de bu teklifi zevkle kabul ettim. Kurucuların emrine tüm bilgi, deneyim ve bağlantılarımı sergiledim. Ben aynı zamanda bu bankanın Londra'daki yönetim kurulunda da başkandım. Banka, özel sermayeyle Lord Revelstoke, Lord Faringdon ve

Sir Ernest Cassel tarafından, tamamen İngiltere'nin endişeleri için kurulmuştu. Banka'nın politikası Türkiye'deki İngiliz girişimcilerini desteklemek olacaktı" (H 1955: 547, Hewins 1958:73).

Gülbenkian 1903'te Paris'te Rothschild'ler adına çalışan Frederich Lane ile Ermeni petrol devi Alexander Mantashev'in aracılığını yapıyordu. Asya petrolünün satışında kartelleşen Asiatic Petroleum Company, Frederic Lane'in fikriydi. 1903'te Londra'da kurulmuştu. Avrupa satış karteli ise 1906'da Bremen'de kurulan Avrupa ve Rus üreticilerini tek çatı altında toplayan Europaische Petroleum-Union (EPU) idi. Deutsche Bank tarafından yönetilen EPU, Romanya ve Rusya petrolünün Avrupa'ya satışını gerçekleştiriyordu. Gülbenkian, Lane ile ilişkisi sayesinde 1902'de Royal Dutch Genel Müdürü olan Henri Deterding ile tanışmış, ortakların her biri Asiatic ile EPU anlaşmalarına farklı beklentilerle girmişti. Bu sırada Gülbenkian EPU yönetim kurulunda bulunuyordu ancak 1910'da Royal Dutch-Shell EPU'yu satın alacaktır (Conlin 2019: 103).

Sadrazam Tevfik Paşa, 4 Aralık 1909'da Gülbenkian'a bir mektup yazarak Londra'daki Osmanlı Elçiliğine mali müşavir olarak atanmasını onayladı (Ek.1. BOA BEO, İ.ML. 4298-32230). Ardından İngiltere'nin mali durumu hakkında Osmanlı Maliye Bakanı Cavid Bey'e rapor vermesini istedi. Bankanın yönetim başkanlığına, daha önce Osmanlı tahvil sahipleri kurulunda görev yapmış olan, parlak bir kariyer geçmişi ve hükûmete yakınlığı ile bilinen İngiliz Henry Babington Smith getirildi (Burman 2009: 226). Gülbenkian Londra'dan sonra Paris Büyükelçiliğinde de aynı göreve atandı (Ek.2. BOA, BEO, İ.ML. 3783/283721, 26 Temmuz 1910). Bu görevdeyken "hizmet-i hasenesine binaen ikinci rütbeden ikinci rütbeden nişan-i Osmani" ile taltif edilmiştir (Okumuş 2014 :24). Bu görevin ona itibar ve iletişim olanakları sağladığı açıktır. Gülbenkian Osmanlı'ya kredi bulmak için müzakerelere başladı. Sonunda Kasım 1910'da Cavid Bey, Deutsche Bank liderliğinde bir Alman konsorsiyumuyla 11 milyon liralık kredi anlaşması imzaladı. O zamana kadar mali hegemonyanın Fransa'nın elinde olması nedeniyle bu anlaşma büyük şok etkisi yarattı. Cavid Bey, yeni krediler bulmak amacıyla ertesi yaz Gülbenkian ile birlikte Londra ve Paris'te girişimlerde bulundu. 8 Ağustos'ta Crédit Mobilier liderliğindeki konsorsiyumla yüzde 4 faiz ve 88.5 peni ödemek koşulu ile 11 milyon liralık kredi anlaşması imzaladı. Crédit Mobilier bu konsorsiyumun sadece yüzde 15'ini temsil ediyordu. Yüzde 15 eşit hisseye sahip Fransız bankalarının yanı sıra Gülbenkian da hissedardı. Gülbenkian kredi meselesinde bankalar, bakanlıklar, imparatorluklar arasında bir tek yere bağlanmak yerine hem Osmanlı İmparatorluğu, Fransa Dışişleri Bakanlığı, TMB ve Crédit Mobilier hem de kendi adına müzakereler yapıyordu. Bu arada 1902 yılında İngiliz vatandaşlığına geçmişti. Şu ya da bu tarafa bağlıymış gibi yorumlanabilecek durumlardan kaçınmaktaki becerisi, daha sonra petrol dünyasında arabulucu olarak kazanacağı başarısının da temelini oluşturacaktı. Gülbenkian aynı anda pek çok başka iş yapıyordu. Venezuela, Amerika ve özellikle de Kafkas petrollerine hızlı bir giriş yapan Royal Dutch-Shell'e Genel Müdürü Henri Deterding ile yardımcı oluyordu; birlikte küçük ölçekli şirketleri satın alıyor, bunları birleştirip daha büyük şirketler kuruyor, yönetim

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955)

süreçlerini iyileştiriyor bu yeni şirketleri New York, Londra, Paris ve Amsterdam borsalarına sunuyorlardı (Conlin 2019: 111).

Gülbenkian Ekim 1911’de yeni bir petrol şirketinin (African and Eastern Concessions) taslak sözleşmesini hazırladı ve ertesi yıl yapılan değişikliklerle İngiliz ve Alman petrol şirketlerinin arasında öncülük ederek, Turkish Petroleum Company ‘nin (Türk Petrol Şirketi / TPŞ) resmen kurulmasını sağladı (Black 2004: 140). İngilizlerle yapılan görüşmelere, Osmanlı heyeti ile katılmış, petrol anlaşmalarını yapmıştır (Ediger 2005: 309). Amacı ister krediler ister demiryolları, ya da petrol yatakları için olsun, Osmanlı’dan imtiyaz almak isteyen Avrupalı diplomatlar, finansörler ve yatırımcılar arasındaki mücadeleden kaynaklanan diplomatik tikanıklığı aşmaktı. Bu amaçla sahip olduğu hisselerin 20.000’ini Shell’e satarak ortak olmasını sağladı (Jones 1975: 52). Londra’da süren müzakerelerde aynı anda hem Osmanlı devletini hem Turkish Petroleum Company’i hem de Shell’i temsil ediyordu. Bu yıllarda Osmanlı yöneticilerinin gümrük vergilerini %11’den, %15’e çıkarma talebi için, Avrupalı devletlerin muvafakati gerekmektedir. Gülbenkian anılarında bu konu ile ilgili olarak şunları itiraf etmektedir:

“ Türk hükûmeti, Türk Petrol Şirketi ve Shell arasındaki müzakereler benim elimden geçti. O yıllarda Türk hükûmetinin paraya çok ihtiyacı vardı ve ben de hükûmetin mali danışmanı olarak İngilizlere, petrol imtiyazı garanti edilmedikçe gümrük vergilerinde bir artışa asla izin vermemelerini tavsiye ettim” (Hewins 1957: 82).

Uzun süren müzakerelerin ardından imzalanan anlaşmayla, başlangıçta Türkiye Milli Bankası (TMB) ve Gülbenkian’ın elinde bulunan hisseler Anglo-Persian Oil Company’ye (APOC) devredildi. Merkezi Londra’da bulunan ve ana amacı Osmanlı topraklarında petrol işletmek olarak açıklanan 80.000 sterlin sermayeli İngiliz menşeli şirketin ilk hisse dağılımı şu şekildeydi: Deutsche Bank ve Anatolian Railways %25, Royal Dutch/Shell %25, Turkish National Bank %35 ve Gülbenkian %15. 19 Mart 1914 tarihinde Osmanlı Sadrazamı tarafından imzalanan 'Hariciye Anlaşması' ile şirket kurulmuştur. Anlaşmaya göre, Türk Petrol Şirketi’nin sermayesi 160.000 sterline çıkarıldı ve yeni bir hissedarlık ilan edildi (Earl 2003: 270). D’Arcy grubunun yüzde 50, Deutsche Bank ve Anglo-Saxon Petroleum Company’nin yüzde 25’er payla katıldığı bir ortaklık haline geldi. İngilizlerin D’Arcy’yi bu ortaklığa dahil etmek ve toplam İngiliz hissedarlığını yüzde 50’nin üzerine çıkarmak için Turkish National Bank aracılığıyla yürüttükleri yoğun lobi faaliyetleri ve D’Arcy’nin tek başına imtiyaz almasına yönelik tehditler sonucunda hisseler değiştirilmiş, yeni hisseler göre Gülbenkian’ın anlaşmadaki yüzde 15’lik payı azaltılarak yüzde 5, D’Arcy grubu ve Deutsche Bank’a yüzde 5’er hisse verilmiş ve bu hisse nedeniyle kendisine 'Bay Yüzde Beş' adı verilmiştir (Yergin 1991: 178). Gülbenkian davet edilmediği toplantı sonunda alınan bu kararı nasıl karşıladığını hatıralarında şu şekilde anlatmaktadır:

“Osmanlı Devleti’nin temsilcisi Hakkı Paşa, 1913 yılının son günlerinde Londra’ya geldi. Alman – İngiliz hükûmet yetkililerinin katıldığı müzakerelerde APOC’a % 50, Shell’e ve Deutsche Bank’a %25’er, bana da

Shell ve Deutsche Bank'ın hisselerinden % 5 verildi. Anlaşma metni elime ulaştığında haklarımın gasp edilmesine çok şaşırdım. Çünkü Türk Petrol şirketini ve bu konsorsiyomu ben kurmuştum" (Hevins 1957: 84).

I. Dünya Savaşı'ndan önce Musul, petroleri dolayısı ile İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta Birleşik Amerika arasında rekabet konusu olmuştu. Savaş sırasında İngiliz işgal komutanı olan Sir Arnold Wilson anılarında, "Musul vilayetini işgal etmeye ihtiyaç olduğu konusunda, İngiliz hükûmeti ile iletişimde olduğunu yazmıştı" (Wilson 1931: 16). Birinci Dünya Savaşı başında İngiliz donanmasının ani yakıt ihtiyacı karşısında, İngiliz hükûmeti petrole geçiş kararı almıştı. Bu karar İngiltere'nin savaşın başından sonuna kadar büyük üstünlükler elde etmesinde etkili olmuş, hızlı deniz savaşları çağında bu yeni yakıtın bol ve güvenli temini, giderek daha önem kazanmıştır (Klare 2005: 48). Petrol artık sadece gres ve aydınlatmadan, yağlayıcı madde ve gaz yağından ibaret değildi. 1911 yılında Standart Oil'in petrol satışları ilk kez gazyağı satışlarını aştı. Mayıs 1911'de Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi Antitröst Yasası uyarınca şirketi ticari kısıtlamaya yönelik suçlu bulunca Standart Oil kendini feshetti ve Standart Oil of New Jersey (Jersey Standart) adını aldı (Philip 1994: 31-32). Kısa süre sonra Royal Dutch -Shell, Amerika Birleşik Devletleri'nde Jersey Standart'tan daha fazla petrol çıkarır hale geldi ve hisseleri New York borsasında halka arz edildi. 1912'de İngiliz Donanması kömürden akaryakıtı geçme kararı aldı. Gülbenkian Mart-Nisan 1917'de ciddi petrol sıkıntısı yaşamaya başlayan Fransız hükûmeti ile Royal Dutch Shell arasında irtibat sağlayarak kendine de fayda sağladı. Savaş sırasında petrolün bulunduğu özel bir birim kurmanın gerekliliğini ilk fark eden İngiltere olmuştu. Gülbenkian Fransa'da petrolün bulunmayışından faydalanarak bir petrol ithalatı tekeli kurulmasına yönelik planlara yardım etti (Conlin 2019: 137). Fransızların da başından beri Musul'u kendi etki alanları içine almalarının asıl nedeni, bölgedeki potansiyel petrol rezerviydi (Fitzgerald, 1994, s. 701). Ağustos 1914'te Almanya Fransa'ya, İngiltere de Almanya'ya savaş ilan etmişti. Gülbenkian 1913 başlarında mali müşavirlik görevi iptal edilmiş olmasına karşın, Osmanlı Maliye Bakanı Cavit yeni bir kredi anlaşması nedeniyle Temmuz 1914'te onu yeniden bu göreve getirmişti (Ek 3. BOA, İ.HR, 434/51, 8 Temmuz 1914). ABD Birinci Dünya Savaşı sırasında, dünyanın en önemli petrol üreticisiydi (Kent 1976: 204). Ancak savaş endüstrisi daha büyük miktarlarda petrol gerektiriyordu ve ayrıca sivil talep artıyordu. ABD'nin petrol ihtiyacı, Türkiye ve bölge petrollerine olan ilgisini arttırmıştı ve bu durum, İngilizleri rahatsız ediyordu (Bilmez 2016: 216).

Fransa 1917 yılı başına kadar, petrol kaynakları ile ilgili bir sıkıntı yaşamamıştı. 16 Kasım 1917'de Georges Clemenceau başbakan olduğunda iddiaya göre, "ihtiyacı olursa bakkala gidip alacağını" söylemişti. Böylece petrolü, kendisi ve Fransa'nın kullanımı için daima satın alabileceğini tartışmaya açıyordu (Frank 2005: 173). Bakkal küçük ölçekli iş adamlarını tanımlamak için kullanılan bir tabirdi. Müttefikler, savaş boyunca ABD'nin kaynaklarına bağımlıydılar. Savaş sırasında petrolün bulunduğu özel bir birim kurmanın gerekliliğini ilk fark eden İngiltere olmuştu. Gülbenkian Fransa'da petrolün bulunmayışından faydalanarak bir petrol ithalatı tekeli kurulmasına yönelik planlara yardım

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955)

etti (Conlin 2019: 137). 1918'e gelindiğinde petrol yaşamsal öneme sahip olacaktı. Ancak ABD, gemilerine gerekli petrolü sağlayabiliyordu. Başbakan Clemenceau 14 Kasım'da katıldığı "Comité Général du Pétrole" toplantısında; acil petrol ihtiyacından, Başkan Wilson'dan ekstra tanker tonajı rica edecek ve konuşmasının sonunda "petrolün, yarın kan kadar önemli olacağından" söz edecekti (Nowell, 1994, s. 99). Paris Barış Konferansı'nda 18 Ocak 1919 tarihinde alınan karara göre; Musul petrollerinin %70'i İngiltere'ye, %20'si Fransa'ya ve %10'u yerel yönetimlere verilecekti. Fransa daha sonra durumdan memnun olmayarak, payının arttırılmasını isteyecekti (Steiner 2005: 16). San Remo Konferansı'nda bu oran değiştirilerek Fransa %25'lik paya sahip oluyor, kalan %75'lik pay ve şirket yönetim hakkı İngiltere'nin oluyordu (Uluğbay 1995: 395). ABD bir yandan Mezopotamya imtiyazının geçersiz olduğu iddiasını dillendirirken, diğer taraftan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile sıcak ilişkiler kurmaya gayret ediyordu (Mosley 1975: 64). Öte yandan, "Amerikan firmaları olan Standart Oil ve Anglo-Amerikan, II. Abdülhamid'in varislerini bularak, ilga edilen Turkish Petroleum Company'nin hisseleri üzerinden milletlerarası meseleler yaratmayı deneyecekti" (Öke 1995: 154). Amerikalılar her türlü çabayı göstererek, Ortadoğu petrol bölgesine girmeye çalışıyorlardı (Kent 193: 155). Savaşın sonra, petrolün daha da önemli olacağı ortaya çıkmıştı. Savaş sırasında Royal Dutch Shell'in California, Meksika, Venezuela, Mısır ve Borneo'daki yatırımları olumlu etki yaratıyor ve hızla büyüyen tanker filosu da en kısa rotaları dolaşarak dünyanın çevresinde benzin, akaryakıt, gazyağı taşıyarak dolaşabiliyordu. Oysa Standart Oil'in tankerleri Meksika Körfezi'nden Avrupa'ya sevkiyattan sonra boş dönüyordu. Royal Dutch Shell dünyanın en büyük (net aktifler anlamında), en kârlı ve uluslararası anlamda en geniş kapsamlı petrol şirketine dönüşmüştü. Zaman içinde İngiltere, Amerikalıları dışlayarak Musul sorununun çözölemeyeceğini düşünerek, Amerikan Şirketleri ile İngiliz çıkarlarını uzlaştırmaya çalışmıştır. Ancak Türkiye Lozan Konferansı öncesi Amerikan sermayedarlarıyla anlaşmasına karşın, konferansta ABD'den beklediği desteği bulamayacak ve Chester Projesi uygulanamayacaktır. İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki çıkarları ile Amerikan Petrol grubu rekabetinin, diplomasiyi etkileyerek bu sonucun ortaya çıkmasına yol açtığı söylenebilir (Yavuz 2003: 533). Petrole ilişkin siyasi ve ekonomik kaygılar Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında da petrol anlaşmalarının bir parçası olmaya çalışan ABD şirketlerinin çabalarıyla, konferans gündemini sıkıntıya sokmuştu (Black 2004: 123).

1921 yılı başlarında Gülbenkian hisse havuzlarını yönetme görevi ve çok sayıda küçük ölçekli yatırımcıya, İran başbakanına ve sanat komisyoncusu Joseph Duveen'e kadar portföy danışmanlığı yapıyor, bütün bu faaliyetler Paris'te tanınmasını sağlıyordu. Fransız yetkililerle kurduğu ilişkiler ve Royal Dutch-Shell'in petrol arzı, cömert kredi imkânları ve başka jestlerle, en zor zamanlarında Fransa'nın yanında olması nedeniyle Légion d'Honneur Nişanı'na layık görüldü. Reddettiği nişanı kabul etmesi için baskı yapılınca, nişan oğlu Nubar'a verildi. Fransa'nın Romanya, Kafkaslar, Mezopotamya ve İran petrol politikalarının hepsine Gülbenkian yardım etmişti. Fransız hükûmeti Gülbenkian'ın Paris'teki İran elçiliğine danışman olarak atanması için Tahran yönetimine başvurmuş, atama Mayıs 1920'de gerçekleşmiştir (Conlin 2019: 182). Lozan görüşmelerine gözlemci olarak katılan ABD'nin

Türkiye'nin tezini desteklemesi ve Musul bölgesinin Türkiye'ye bırakılması durumunda elde edilecek petrol imtiyazı sadece Chester Projesi çerçevesinde olacaktı. Musul Irak'a bırakılırsa, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPŞ) Mezopotamya petrollerinin tamamını işletecekti. Diğer yandan Mezopotamya petrollerinden pay almak için İngilizlerle pazarlık yapan şirketler, başta Amerikan petrol devi Standard Oil of New Jersey (Standard Oil Co.) olmak üzere ülkenin önde gelen petrol şirketleriydi ve Musul'un Türkiye'ye bırakılmaması için hükûmetlerine baskı yapıyorlardı. Fransa, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'ndaki (TPŞ) yüzde 25 hissesiyle, Lozan'da Musul'u bırakmak istemeyen İngiltere'yi Mezopotamya'daki çıkarlarının korunması karşılığında destekliyordu (Uluğbay 1995: 205). Lozan'daki görüşmeler sırasında Musul konusunda bir anlaşmaya varılamamış, sınır sorunu Milletler Cemiyetine taşınmıştır. Macaristan eski Başbakanı Kont Pál Teleki başkanlığında bir inceleme komisyonu oluşturulmuştur (Meray 1993: 374-377). Gülbenkian bu noktada devreye girerek Haziran 1925'te Kont Teleki'ye sunulacak haritaları kendisinin çizdirmesini teklif etti. Eski bir Osmanlı kartografı olan Ermeni Zatik Hanzadyan'la çalıştığını, bölgeyi çok iyi bildiğinden bahsederek, haritayı Musul'daki petrol yataklarının "doğru" tarafta kalacak şekilde çizilmesine aracılık etti. Conlin'in konu ile ilgili olarak aktardığına göre:

"Uluslararası sınırlar sadece 2.000 sterlin karşılığında tam da istediğiniz gibi çizilebilecekken toplantılarla, protokollerle ve anlaşmalarla neden uğraşasınız ki? Ötekiler başlangıç çizgisine gidebilirdi. Gülbenkian doğrudan bitiş çizgisine varıyordu "(Conlin 2019: 23).

Musul'u Mütareke hükümlerine ve uluslararası savaş kurallarına aykırı bir şekilde işgal eden İngiltere, bölgede Kürtçülük propagandası yapmış, petrol yataklarını koruyacak kukla bir Kürt devleti oluşturmak istemiştir (Yalçın 2010: 288). Bu karar ile İngiltere, petrol zengini Musul bölgesini elinde tutmuş ve Basra körfezini kontrol ederek, sömürge imparatorluğuna giden yollarda tek güç haline gelmiştir. Kısa süre sonra Anglo-Persian ile Jersey Standart (Standart Oil) arasında uzlaşmaya varıldı. Fakat Amerika'nın katılımının boyutları henüz belirlenmemişti. Savaşın sonraki yıllarda Gülbenkian, TPŞ'de eskiden Deutsche Bank'a ait olan yüzde 25 hisse üzerinde hak iddia etme konusunda Fransızlara danışmanlık yapmıştı. Bu hisseleri almak üzere Fransa'da bir şirket kurmuştu. Başbakan Poincaré ise 1924'te bu hisseleri ayrı bir kuruluşa vermiş, böylece La Compagnie Française des Pétroles (CFP/ daha sonra TOTAL), doğmuştu. CFP 40.000 hisse karşılığında TPŞ yönetim kuruluna girmişti. CFP Ocak 1925'te yüzde 25'lik payını yüzde 23.75'e düşürüp, Gülbenkian'a yüzde 1.25 pay vermeye razı olduğunu TPŞ'ye bildirdi. Diğer üç grup da aynı şeyi yaparsa toplam yüzde 5'e ulaşacaktı. CFP, Gülbenkian'ın yüzde beşinin sadece hayatta olduğu sürece sınırlı kalmasında ısrarcıydı, fakat 1919 'da bu payın kalıcı olmasına karar verilmişti. TPŞ'ni tasfiye edip Gülbenkian olmadan tekrar kurmak amaçlanıyordu. Gülbenkian yüzde 5 payını elinde tutmak üzere Aralık 1927'de Kanada'ya kayıtlı Participation and Investments (Pandi) şirketini kurdu. Bir tarafta Fransız CFP ve Gülbenkian, diğer tarafta Amerikalılar, Royal Dutch-Shell ve Anglo-Persian'ın olduğu bir davada ise aleniyet ikinci tarafın aleyhine oldu. Olayın mahkemeye taşınması durumunda Fransızlar İngiltere Dışişleri Bakanlığını da işin

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955)

içine çekeceklerdi. Tartışmalar 31 Temmuz 1928'in ilk saatlerinde Belçika'nın Oostende kentinde Kırmızı Hat Anlaşması imzalanana kadar sürdü (Conlin 2019: 222). Sonunda, "Açık Kapı" ilkesini savunan ABD (Standard Oil of New Jersey ve Socony Mobil) artık TPC'nin yeni oluşumda hissedar olarak yer almaktaydı. TPC hisselerinin son şekli şu hâlde olacaktı: APOC (BP) %23.75, Royal Dutch/Shell %23.75, Compagnie Française des Pétroles (CFP/Total) %23.75, Amerikan konsorsiyumu Near East Development Corporation (Standart Oil of New Jersey (Exxon) ve Socony'nin (Mobil) %23.75 ve Gülbenkian %5 (Stivers 1983: 23-34).

31 Temmuz 1928 tarihinde taraflar, Birinci Dünya Savaşı sonucunda dağılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında yer alan, petrol arama imtiyazı verilecek alanın sınırlarını belirlemek üzere bir araya geldi. Gülbenkian anlaşmaya konu olacak bölgeyi kırmızı kalemle harita üzerinde çizmeye başladı ve onlara şöyle dedi: "Ben bu topraklarda doğdum, büyüdüm ve çalıştım, aranızda benden daha iyi bilen varsa devam etsin". Onun bu sözleri üzerine sessiz kalan delegeler, harita üzerinde kırmızı kalemle çizilen alanı kabul ettiler. Ortadoğu petrollerinin paylaşımı ve ilk uluslararası konsorsiyumun kurulması için bir anlaşma imzalandı ve bu anlaşma literatürde Kırmızı Hat Anlaşması olarak anıldı (Oraizi 2012: 49). Üzerinde anlaşmaya varılan bölge, Türkiye ve Arap yarımadası da dâhil olmak üzere tüm Orta Doğu'yu kapsıyordu. Bu alan içerisinde İngilizlerin hâkimiyetinde olan Kuveyt kırmızı hattın dışında tutulmuştur (Ek 4. US. Department of State, "The Red Line Agreement," Milestones: 1921-1926, <http://history.state.gov/milestones/1921-1936/RedLine>). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Irak, İngiliz kontrolü altına alındı. Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi ile Irak hükûmeti arasında 75 yıllık imtiyaz anlaşması imzalandı. Dönemin en güçlü şirketlerini bir araya getiren Gülbenkian, anlaşmanın ardından şirketin adını Irak Petrol Şirketi (IPC) olarak değiştirdi. IPC, kırmızı hat içinde petrol arama imtiyazını elinde tutarak büyük bir petrol tekeline sahip oldu (Yergin 1991: 522).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası petrol şirketleri Suudi Arabistan'dan büyük miktarlarda petrol çıkarmaya başladı. Suudi Arabistan ile ABD arasında 1950'li yıllarda varılan anlaşmalarla çıkarılacak petrol miktarı artırıldı ve kârın %50'sinin ödenmesi sağlandı. Suudi Arabistan'da olduğu gibi IPC, Irak petrollerinden elde ettiği kârın %50'sini Irak'a ödemeyi kabul etti (Jaffe 2007: 23). Petrol ticaretini geliştirmek isteyen Suudi Arabistan, anlaşmaya taraf olan ABD konsorsiyumuna Aramco ile ortaklık teklif etti. Bu teklifin kabul edilmesi Kırmızı Hat Anlaşması'nın feshedilmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle IPC, Aramco'dan gelen teklifin kabul edilmesine şiddetle karşı çıkacaktı. Ancak anlaşmadan ayrılma zamanının geldiğine inanan Amerikalılar, Gülbenkian'a İkinci Dünya Savaşı'nı bahane ettiler. İkinci Dünya Savaşı'nın Kırmızı Hat Anlaşması'nı sona erdirdiğini iddia ederek Gülbenkian ile bir dizi mahkeme süreci başlattılar. Mahkeme sonuçlarına göre Amerikan şirketlerinin Aramco'ya katılmasının önünde bir engel yoktu. Gülbenkian tarafından oluşturulan petrol tekeli feshedilse de IPC hak sahibi olarak bölgede petrol ticareti yapmaya devam etti. Pandi IPC'deki yüzde beşlik hissesini korudu. Petrol şirketleri için Orta Doğu'da bağımsız petrol aramalarının önü açılmış oldu. Gülbenkian'ın 20 Temmuz 1955'te Portekiz'de ölümünün ardından Pandi, Partex Şirketine (Participation and Explorations Corporation)

dönüştürüldü. Günümüzde bu şirketin tamamı Gülbenkian Vakfına ait bulunmaktadır. (Conlin 2019: 404).

2. Gülbenkian'ın Hayırseverliği

1870'lerde Osmanlı topraklarında ihtilal yapmak amacıyla olan Ermeniler, mali kaynak sağlamak için yardım dernekleri kurdular. Gizli ya da açık komiteler olarak kurulan bu dernekler, üyelik aidatı, basın yayın faaliyetleri üzerinden aidatlar, varlıklı üyelerden yüklü aidat ve bağışlar ile çeşitli faaliyetlerden gelir elde ediyorlardı. Diğer taraftan dünyanın dört bir tarafında oturan zengin ve nüfuzlu Ermenilere ulaşan komiteciler; yardım topluyorlardı (Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 2007: 616). Ermeni Ulusal Delegasyonu Başkanı ve Eçmiadzin Katolikosluğunun Avrupa temsilcisi Bogos Nubar Paris'te, Osmanlı Ermenilerine yardım için bağış topluyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa, Kilikya'yı da içeren Büyük Suriye Projesi'ni esas olarak Ermeniler aracılığıyla finanse etmeyi planlıyordu (Dilan 2014: 17-20). Conlin'e göre; Gülbenkian özerk bir Ermenistan kurulması için Fransız ya da İngiliz yetkililere yönelik bir lobi çalışması yapmadı. Tekrar tekrar ısrar edilmesine karşın Ermeni heyeti seçimlerine girmede. Bariz bir şekilde Ermeni Yurdu meselesine ilgisiz kalması, göstermelik Ermeni olduğu suçlamalarına yol açacaktı. 1916'da hazırladığı vasiyetinde Ermeni hayır kurumlarına ayırdığı kaynak göstermelik bir izlenim yaratıyordu (Conlin 2019: 148). Yine de ilerleyen zamanda Gülbenkian Ermenistan Eçmiyazın Katedrali'nin restorasyonu için dört yüz bin dolar bağışta bulunmuş ve 1922 yılında babasının adını taşıyan St. Sarkis isminde bir kilise inşa ettirmiştir. Ayrıca Kudüs'te Ermeni Patrikhanesinde bir kütüphane kurulması için 1929 yılında Kalust Gülbenkian ismiyle bir kütüphane açılması için öncülük etmiştir (Tchamkerten 2006: 55). 1930 yılında Gülbenkian 61 yaşına gelmiş, Ermeni Yardım Dernekleri Birliği'nin başkanlığına (AGBU) seçilmişti. Daha önce Ermeni kuruluşlarının yardım meselelerine neredeyse hiç ilgi göstermemişti. 1906 'da Kahire'de kurulmuş olan AGBU tarımsal kalkınmaya yönelik bir uzmanlar örgütü olarak kurulmuştu. ABD'deki eşdeğeri Near East Relief gibi, Port Said (Mısır, ya da Şattülarap'taki (Basra) mülteci kamplarında yaşayan mültecilerin acil ihtiyaçlarını karşıyordu. Gülbenkian yeni bir yardım Tröstü kurarak AGBU'nun 43 milyon sterline ulaşan kaynaklarını daha fazla arttırmaya odaklandı. Gülbenkian'ın Ermeni Mültecileri Suriye'ye yerleştirilmesi için başlattığı yardım hareketi pek destek görmeyince New York'taki kuzenlerine başvurarak Halep'te bir kadın doğum hastanesi kurmuş, 1931'de Beyrut'un iki kenar mahallesi için 15 bin dolar yardım göndermiş ve 750 mültecinin yerleştirilmesi sağlanmıştı. Ancak AGBU'nun gelişmesi için yaptığı AGBU Holding önerisini yönetim kurulundakilerin görmezden gelmesi onu hayal kırıklığına uğratmıştı. 1932 yılında "benim mizacım yalnız çalışmaya daha uygun" diyerek istifa etti (Conlin 2019: 270).

23 Haziran 1939 Antlaşması ile Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra 27.000'i Ermeni olmak üzere 220.500 kişi bölgeden göç etmiştir (MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 475: 95). Ermeniler Halep, Basit ve Tartus'taki kamplarda birkaç hafta geçirdikten sonra Beyrut, Bekaa Vadisi, Anjar ve Lübnan'daki Rasul Ayn'a

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkyan (1869-1955)

yerleştirilmişlerdir. Ardından 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız ittifakı imzalanmış, bu koşullar içinde Ermenilerin yerleşim masrafları Yüksek Komiserliği zora sokmaya başlamıştır. 1939 yılından sonra durum çok daha zorlaşacaktır ve Yüksek Komiserliğin yedek hesabından para çekmeye başlamak zorunda kalınacağı ve bu durumun devam edeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca beklenmeyen masraflar da çıkabilir. Bu durumda Suriye'deki Yüksek Komiserlik Ermenilerin yerleştirilmesini üstlenemeyecektir. Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Gabriel Puaux, 5 Eylül 1939 tarihinde Paris'e gönderdiği bir telgrafla Dışişleri Bakanlığından masrafları Fransa hazinesinin üstlenmesini istemektedir (MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.473: 126-128). Bölgedeki Fransız Yüksek Komiserliği, göçü organize ve finanse etmek ve sorunsuz bir yerleşim sağlamak için her türlü önlemi almaya çalıştı. Fransa sadece yerleşimcilerin masraflarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda sivil toplum örgütleri ve Milletler Cemiyetinden de fon sağlamıştır.¹ Comité Armenien, Union Général Armenienne, Near East Association ve The Nansen International Office for Refugees gibi örgütlerden ödenekler sağlanmıştır. Fransız hükûmetinin yanı sıra Nansen Ofis, Ulusal Ermeni Birliği (Armenian General Benevolent Union) ve çeşitli misyoner toplulukların yardımları sayesinde göç eden Ermeniler gittikleri bölgelerde kamplara yerleştirildiler. Bu arada, Yüksek Komiserliğin bütçesi kilitlenmiş ve yeni kredi gelmeyecektir. 5 Eylül 1939 tarihinde Ulusal Ermeni Birliği ve Ermeni topluluğunun önde gelen kişileri Beyrut'tan gönderdikleri telgraflarda, eğer Yüksek Komiser, Gülbenkyan ile iletişime geçerse, kendisinin yardımlarını esirgemeyeceği belirtilmiştir (Ek 5. MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 473: 166-174). Mülteciler için Nansen Uluslararası Fonunun 31 Mart 1938'de dağılmasının ardından, Suriye Yüksek Komiseri 5 Ekim 1939'da Fransa Dışişleri Bakanı'na bir telgraf göndererek bu konuda yardım talebinde bulunmuştur (MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.473: 194-195).

20 Ekim 1939'da Antakya'dan gönderilen diğer bir telgrafta da göç eden Ermenilere yardım isteğinde bulunmaktadır: "Sancak Ermenilerinin Lübnan'a yerleştirilmesi ve destek çalışmaları yeni kaynaklar aramamıza neden oluyor. Ofisin likidasyon fonlarına sahip olabilmemiz çok faydalı olurdu" denilmektedir (MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.473: 144). Suriye topraklarına sığınan Musa Dağı Ermenilerinin, Lübnan'a sevk edilmesi 13 Eylül tarihinde tamamlanmıştır. Arşiv belgelerinden göçün sorunsuz bir şekilde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Fransız Ordusu Ermeni Gaziler Birliği ve Lattaquie Ermeni Konseyi, "maddi ve manevi yardımlar için Fransız yetkililere teşekkürlerini iletmektedir" (MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.473: 145).

¹Nansen Uluslararası Mülteciler Ofisi, 1930-1939 yıllarında savaş alanlarındaki mültecilerle ilgilenen Fridtjof Nansen'in ismine atfen kurulmuş bir Milletler Cemiyeti organizasyonudur. Ermeni Dernekleri ve birçok misyoner yardım kuruluşları, 1915 yılından itibaren Suriye ve Lübnan'daki kamplarda yaşayan Ermenilere yardım yapmaktaydı. Fridtjof Nansen 1922 yılında Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri olarak, yaptığı çalışmalardan dolayı Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür. Başlattığı girişimler arasında vatansız kişiler için 50'den fazla ülke tarafından tanınan bir sertifika olan "Nansen pasaportu" da vardı.

Fransız Mandası altındaki göç eden Ermenilere yardım projesi Nansen Ofisi tarafından 1933 yılının sonunda bitirilme kararı alınmış ancak Suriye ve Lübnan'daki kamplardan kalıcı konutlara tamamı yerleştirilemediğinden, proje bitirilememiştir. Milletler Cemiyeti Alt Yönetimine verilen not, Nansen hesaplarının tasfiyesiyle ilgilidir. Suriye çalışmaları hesaplarının tasfiyesine ilişkin plan 1934 tarihli taslak plana uygun olarak, 6 Ağustos 1938 tarihinde Nansen Ofisi Yürütme Komitesi tarafından gerçekleştirilmiş ve Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmıştır. Hesap tasfiyesi planında toplam borç; 1.025.508,90 frank ve diğer yarısı sabit vadesiz kredinin amortismanı için kullanılacak olan 1.407.759,60 franktır. Ermeni Yardımseverlik Birliği Dernek Başkanı, 24 Ekim 1939 tarihli Paris'ten gönderdiği telgrafta Suriye ve Lübnan'a göç eden Ermenilerin ağır giderlerinden bahsetmektedir. "Mandater otoritenin amaçlarına dayanarak ki bu, yoksullaşacak olan bir Ermeni topluluğunu kurtarmaktır," sözleriyle komitede toplanan paraların bir kısmının ya da tamamının Ermenilere harcanmak üzere Yüksek Komiserliğe verilmesini istemektedir (MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.474: 21).

10 Kasım 1939 tarihinde Ermeni Yardımseverlik Derneği Başkanı P. Esmerian tarafından Fransa'da yetkili bakanlık komiseri M. P. De Reffye'e gönderdiği bir telgrafta belirtildiği üzere: "Suriye'de yaşayan Ermeni sığınmacıların ödemelerinin, sığınmacı Ermenilerin yerleştirilmesi için Yüksek Komiser'e verilmesi talebini bazı şartlar altında kabul edilmiştir ancak Yüksek Komiser'e yatırılacak olan miktarın üçte birinin M. Kalust Gülbenkian tarafından karşılandığını belirtmek gerekir (Ek 6, MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.474: 63).

Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiseri Gabriel Paux'nun, Beyrut'tan 16 Kasım 1939 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderdiği telgrafta belirttiği üzere; Sancak'tan çıkan Ermeniler Lübnan'da Beyrut, Beka Vadisi, Anjar ve Rasulayn bölgelerine yerleştirilmiştir. Telgrafın içeriğinde Kamplara yerleştirilen Ermenilerin yerleştirilme planı, sağlık durumları, kampların değerlendirilmesi bilgileri yer almaktadır (MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.474: 64-70). Gülbenkian göç süresince finansman destek sağlamıştır. Fransa Dışişleri Bakanı, Paris'ten 10 Aralık 1939'da gönderdiği telgrafında Ankara'daki Fransa Büyükelçi'sine, bölümün Gülbenkian'ı gelişmeler hakkında sözlü olarak bilgilendirdiğini iletmektedir (Ek.7, MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.474: 138). Yüksek Komiser Gabriel Paux da 31 Aralık 1939 tarihli Beyrut'tan gönderdiği telgrafında Dışişleri Bakanı'nı Gülbenkian'ın yardımları ile ilgili olarak bilgilendirmektedir:

"Ermeni Yardımseverlik Derneğinin Suriye'de ve Lübnan'da bulunan Nansen'deki ofislerinden gelecek fonları, Sancak'tan göç eden Ermeniler için kullanımımıza sunacaklarını bildirdiğiniz ocak ayı içerisinde, 1939 senesi süresince Suriye'de ve Lübnan'da bulunan Nansen Ofisi icra tutarlarını siz ekselanslarına bildirmekten geri kalmayacağım. Komiserliğe ödenecek olan tutarların üçte birinin M. Gülbenkian'ın cömertliğinden ileri geldiğini

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955)

bildirim" (Ek.8, MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 474: 252).

Gülbenkian'ın belgeleri de 1920'lerden, 1948'e kadar UNRWA'ya (United Nations Relief and Works Agency) düzenli olarak bağış yaptığını belgelemektedir (Conlin 2010: 277-306). İş adamı kimliği ile "Ermeni diasporası lehine çalışmalar yapmış olmakla birlikte, Osmanlı devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmadığı iddia edilemez" (Togral 2021: 326). Günümüzde ise okullar, hastaneler, kiliseler, eğitim bursları, Ermeni ailelere hayırseverlik faaliyetleri, bugün Avrupa'nın en büyük vakıflarından biri olan, Calouste Gulbenkian Vakfı aracılığıyla yapılmaktadır (<https://www.museumgulbenkian.org>).

3. Koleksiyoner Gülbenkian

Gülbenkian; eğitim, sanat ve hayırseverlik faaliyetleri yürütecek bir Gülbenkian Vakfı ve vefatından sonra arkasında 6.000'e yakın, sanat eseri koleksiyonunu, tüm "çocukları" için bir yuva olacak müzenin kurulmasını talep eden vasiyetini bıraktı. Mısır eserleri koleksiyonu 1936'da British Museum'a ödünç verilmişti ama 1939'da savaş nedeniyle müze boşaltılırken paketlenmiş, bir daha açılmamıştı. Dört yıl süren müzakerelerden sonra bu kez National Gallery'ye ödünç verilen 41 tablo Washington'da sergilenmeye başlamıştı (Conlin 2010: 368). Gülbenkian 10 Şubat 1953'te British Museum'dan John Walker'e koleksiyonu ile ilgili şöyle yazıyordu:

"Koleksiyonumun geleceğiyle ilgili bir karara varmamın zamanının geldiğinin tamamen farkındayım. Hepsine ne kadar bağlı olduğumu da biliyorsunuz, aslında en ufak bir abartıya kaçmadan onları "çocuklarım" olarak görüyorum ve onların gelecekleri en büyük kaygılarımdan biri. Yaşamımın elli ya da altmış yılını temsil ediyorlar ve ben onları zaman zaman büyük zorluklarla, her zaman ve yalnızca kendi zevk ve yargılarıma göre topladım! Elbette tüm koleksiyonerlerin yaptığı gibi ben de tavsiye aradım, ancak onların benim olduğumu hissediyorum, kendi kalbim ve ruhumdan sonra!:" (Vassalo e Silva 1999: 11).

Bu vakıf koleksiyona ev sahipliği yapacak, bakımını üstlenecek, ayrıca koleksiyonu genişletecekti (Draper 1999: 15). 1955 yılındaki ölümüne kadar Paris'te Léna Bulvarı'nda inşa ettirmiş olduğu saray evde kalan eserler, vasiyeti üzerine 1960 yılında Portekiz'e getirilmiş, ancak ölümünden ancak on dört yıl sonra, uzun süren görüşmeler ve anlaşmalardan sonra vizyonunun gerçekleşmesi mümkün olmuştur (<http://museumgulbenkian.org>). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sermaye kontrolünün gelmesi ve ülkelerin sosyal devlet yapılanmasına geçmesiyle küresel anlamda vergiden kaçanlara hoşgörü gösterilmemeye başlanmıştı. Bu yüzden Gülbenkian Portekiz'i faaliyetlerinin merkezi haline getirmeye karar vermiş, vergi düzenlemeleri nedeniyle sanat galerilerini de Londra ya da ABD'ye değil, Portekiz'e taşımaya karar vermişti. Gülbenkian'ın koleksiyonları ve yatırım portföyünün büyük bölümüyle birlikte, yüzde beş hissenin sahibi olan Pandi (2014'ten sonra Partex) vakfa geçti (Conlin, 2010: 368-404). Ailenin geçimi ise daha küçük tröstler tarafından sağlanacaktı. Lizbon'da inşa edilen Gulbenkian Müzesi yaklaşık altı bin parçalık koleksiyonunun sergilendiği resim, heykel ve

dekoratif sanatların yanı sıra eşsiz koleksiyonunda görülebilecek diğer sanat eserlerini de içermektedir (<http://museumgulbenkian.org>). Mısır, Greko-Romen, Mezopotamya, Doğu İslam, Ermeni ve Uzak Doğu sanatları, resim, heykel, süsleme ve kitap sanatları ve Rene Lalique tarafından tasarlanan mücevherlerin bulunduğu bölümler olarak gruplandırmıştır. (Draper 1999: 11-18)

Değerlendirme ve Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin topraklarında Batılı devletler arasında Mezopotamya petrolünün paylaşımına ilişkin çekişmeler tüm hızıyla devam etmekteydi. 1869 yılında İstanbul'da varlıklı bir ailede doğan Kalust Sarkis Gülbenkian 1892 yılında hazırladığı bir rapor sayesinde Sultan Abdülhamid tarafından Londra ve Paris Büyükelçiliğine mali müşavir olarak atanmış, Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşıdır. Gülbenkian'ın Osmanlı bürokrasisiyle olan yakın ilişkileri, aldığı eğitimle birlikte hem doğulu hem de batılı kültürel ve sosyal özellikleri içinde parlak iletişim yeteneği, kıvrak zekâsı ve önsezileri, "dersine titizlikle ve çok iyi hazırlanması" onu petrol dünyasının aranılan ve daha sonra da -istenmeyen adam- olmasına yol açtı. Gülbenkian kendisini petrol düzenlemelerini mimarı olarak tanımlayan, aslında petrol alanında ilk kez görülen bir kurucu ve komisyoncudur. Uluslararası petrol sanayisinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Onun becerisi aynı anda, pek çok grubu temsil eden bir ilişkiler uzmanı olarak, tarafları bir araya getirerek, hiçbir tarafla özel bağları olmadığına inandıran, ama pek çok yerle bağı olan, uzlaşmadan çıkar elde eden ancak, ön planda görünmeyen, işleri bağlayan, tam aranılan kişiydi. İngiliz ve Alman petrol şirketlerinin arasında uluslararası bir birlik kurulmasına öncülük ederek, İngilizlerle yapılan görüşmelere, Osmanlı heyeti ile katılmış, petrol anlaşmalarını yapmıştır. Londra'da süren müzakerelerde aynı anda hem Osmanlı Devleti'ni hem Turkish Petroleum Company'yi hem de hissedarı olduğu Shell'i temsil ediliyordu. Yaptığı anlaşmalarda kendi adına aldığı paydan dolayı "Bay yüzde beş" ismini almıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Fransız ve İngiliz mandası altına giren Orta Doğu bir taraftan yeni devletlere dönüşürken, Mezopotamya petrolü de yeni bir paylaşımına konu olmuştur. ABD de savaşta müttefik bir güç olduğunu ileri sürerek, ısrarla Mezopotamya petrollerinden pay isteyen ABD de mevcut konsorsiyoma dahil olmuştur. Elli yılı aşkın bir süre boyunca gelişen uluslararası petrol ve bankacılık endüstrisinin merkezinde yer alan Gülbenkian, Asya ve Avrupa kartellerini bir araya getirmeyi başarmış, dünya petrolü için çokuluslu şirketler düzenlemiştir. 1955'te öldüğünde, dünya petrol endüstrisi artık uluslararası bir kartel haline gelmiştir. Gülbenkian, müttefikler arasındaki rekabet, danışmanlık yaptığı kişilerin talepleri, yüzüstü bırakılmalar karşısında, kaygan petrol sanayiinde lobi faaliyetleri ve kurduğu istihbarat ağı ile her dönem ayakta kalmayı becerebilmiştir. Bu sayede öldüğünde dünyanın en zengin adamı olarak anılmaktaydı. Kurduğu vakıf dünyanın en zengin hayır kurumlarından biridir. Fransa Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Ermeni toplumu yararına büyük miktarlarda yardımda bulunmuştur ve bu vakıf aracılığı ile destekleri günümüzde de devam etmektedir.

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955)

Gülbenkian Vakfı tarafından, 6.000' den fazla eseri ve özel sanat koleksiyonunu barındıran Kalust Gülbenkian Müzesi ise, ölümünden sonra Ekim 1969'da açılmıştır. Ancak devletin en önemli görevlerinde bulunmuş olan Gülbenkian Osmanlı devletini temsilen yaptığı anlaşmalarda devleti zarara uğratmakta sakınca görmemiş, Osmanlı topraklarından kazandıklarını kendisi ve Ermeni toplumu yararına kullanmıştır. Uluslararası petrol sanayisinin doğmasında ve gelişmesinde rol oynamış olan Gülbenkian'ın, bu nedenle Osmanlı topraklarının paylaşılmasındaki rolü de inkâr edilemez.

Kaynakça

- Acar, Çağdaş, Sevtâç Bülbul, vd., 2007. Petrol ve Doğalgaz. Ankara: ODTU Yayınları,
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, c. III, 2006, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA. BEO, 4298/322303, 4 Aralık 1909.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA. BEO, 3783/28, 26 Temmuz 1910.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA. İ.HR, 434/51, 8 Temmuz 1914.
- Burman, John. 2009. "Politics and Profits: The National Bank of Turkey Revisited", Oriens, Vol. 37, 225-236), <https://www.jstor.org/stable/25759078>
- Can, Bilmez Bülent. 2016. Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Castel, João; Pereira Branco. 1999. "Calouste Gulbenkian: The Collector as a Creator," Only the Best, Masterpieces of the Caloste Gülbenkian Museum, Lisbon, Edt. Katherine Baetjer, K. ; Draper, J. D. The Metropoloiten Museum of Art, New York.
- Conlin, Jonathan. 2019. Mr. Five Per Cent: The Many Lives of Calouste Gulbenkian, the World's Richest Man, London: Profile Books Ltd.
- Conlin, Jonathan. 2010. Philanthropy with out borders: Calouste Gulbenkian's founding vision for the Gulbenkian Foundation, Análise Social, 45(195), p. 277-306, <http://www.jstor.org/stable/41012798>
- Dadyan, Saro. 2012. Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar," Milli Saraylar 10, s. 66-72.
- Dilan, Hasan Berke. 2014. "Diplomatik Belgelerle Fransa'nın Ermeni Siyasetine Bakışı," Tarihte Türkler ve Ermeniler, Edit: Mehmet Metin Hulâgu vd., c. 10 (Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler), Ankara-Nisan, Türk Tarih Kurumu, s. 15-28.
- Draper, J.D. 1995. The Metropolitan Museum of Art, New York
- Ediger, Volkan Ş. 2005. Osmanlı'da Neft ve Petrol, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Edwin, Black. 2004. Banking on Baghdad Inside Iraq's 7000- Year History of War, Profit and Conflict, New Jersey: John Wiley & Sons Inc.,
- Eldem, Edhem. 2007. 26 Ağustos 1896, Banka Vakası ve 1896 Ermeni Olayları, Tarih ve Toplum-Yeni Yaklaşımlar, S.5, Bahar, 2007, s.113-146.

- Eldem, Eldem. 2006. In Search of The Gulbenkians-Gülbenkianların İzinde, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sabancı Müzesi Yayınları.
- Fieldhouse, David K. 2006. Western Imperialism in the Middle East 1914-1918, London: Oxford University Press.
- Fitzgerald, Edward. 1994. "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Field of Mosul, 1915-1918", The Journal of Modern History, Vol:66, No:4, p. 697-725.
- Frank, Alison Fleig. 2007. Oil Empire: Visions of Prosperity in Austrian Galicia. Cambridge MA: Harvard University Press.
- George, David Lloyd. 1938. The Truth About the Peace Treaties, 2 Vols., London: Victor Gollanez.
- Gruen, George E. 2004. The Oil Resources of Iraq: Their Role in the Policies of the Great Powers, The Creation of Iraq 1914-1921, Edt. Reva Spector Simon and Eleanor H. Tejirian, New York: Columbia University Press.
- Gülbenkian, Calouste Foundation. 2010. Calouste Sarkis Gulbenkian: The Man And His Work, Armenian Communities Department, Lizbon: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Gürün, Kamuran. 2012. Ermeni Dosyası. Ankara: Bilgi Yayınları.
- H, E. 1955. "Calouste S. Gulbenkian," The Geographical Journal, Vol. 121, No. 4, 1955, s. 547, <http://www.jstor.org/stable/1791792>.
- Hewins, Ralph. 1957. Mr. Five Per Cent, The Biography of Calouste Gulbenkian. London: Hutchinson & Co. Ltd.,
- Jaffe, Amy Myers. 2007. Iraq's Oil Sector: Past, Present and Future, The Changing Role of National Oil Companies in Energy Markets, Houston: Rice University Publications.
- Jones, Geoffrey 1981. The State and the Emergence of the British Oil Industry, London: Palgrave Mcmillan.
- Jones, Geoffrey. 1982. "Admirals and Oilmen: The Relationship Between the Royal Navy and the Oil Companies, 1900-1924," In Charted and Uncharted Waters: Proceedings of a Conference on the Study of British Maritime History, Edt., S. Palmer, G. Williams, National Maritime Museum, London.
- Kent, Marian. 1993. Moguls and Mandarins: Oil, Imperialism, and The Middle East in British Foreign Policy, 1900-1940, London: Frank Cass.
- Kent, Marian 1976. Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920, London: Macmillan.
- Kent, Marian. 1975. "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Policy", The Historical Journal, Vol. 18, No. 2, 1975, 367-389, Cambridge University Press, [/http://www.jstor.org/stable/2638493](http://www.jstor.org/stable/2638493),
- Kırmızı, Abdülhamid. 2003. "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler", Ankara: Ermeni Araştırmaları, Sayı 8, s. 137-152.
- Klare, Michael T. 2005. Kaynak Savaşları: Küresel Çatışmanın Yeni Alanları, Çev. Özge İnciler, İstanbul: Devin Yayınları.
- Mead, Earl Edward. 2003. Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923), Çev. Nurer Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi.

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955)

- Melek, Kemal. 1983. İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926), İstanbul:Üçdal Yayınları.
- Meray, Seha L. 1993. Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, C.8, İstanbul:Yapı-Kredi Yayınları.
- Ministère des Affaires Étrangères (MAE) Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.473, pp. 126-128, 167-174, 194, 144-145.
- Ministère des Affaires Étrangères MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.474, pp. 63, 64-70, 138, 252.
- Mosley, Leonar. 1975. Petrol Savaşı, Çev. Halil İnal, İstanbul: E Yayınları.
- Nowell, Gregory P. 1994. Mercantile States and the World Oil Cartel, 1900 – 1939, Ithaca NY: Cornell University Press.
- Okumuş, Ali. 2014. Kalust Sergiz Gülbenkian ve Türk Petrol Şirketi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Oraizi, François M. A. 2012. Amérique, Pétrole, Domination :Une Stratégie Globalisée, tome I : Buffalo Bill à la conquête de l'or noir, Paris: L'Harmattan.
- Öke, Mim Kemal. 1995. Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926), İstanbul: İz Yayınları.
- Özyüksel, Murat 2013. Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Pamukciyan, Kevork. 2003. Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III. Zamanlar Mekanlar, İnsanlar, hzl. Osman Köker, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Pamukciyan, Kevork. 1994. "Doğumunun 125. Yıldönümünde Petrol Kralı Kalust Bey Gülbenkian (1896-1955)," Tarih ve Toplum, No. 130, Ekim.
- Philip, George. 1994. The Political Economi of International Oil, Edinburgh.: Edinburg University Press,
- Polk, William R. 2005. Understanding Iraq, New York : Harper Collins Publishers Inc.
- Rathman, Lothard. 2001. Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Çev. Ragıp Zarakolu, İstanbul: Belge Yayınları.
- Sarıca, Murat. 1980. Siyasal Tarih, İstanbul: Filiz Yayınevi.
- Simon, Reave Spector ve H. Eleanor Tejrjian. 2004. The Creation of Iraq 1914-1921, New York: Columbia Universsity Press.
- Steiner, Zara 2005. The Lights That Failed: European International History, 1919-1933, Oxford: Oxford University Press,
- Stivers, William. 1983. "A Note on the Red Line Agreement", Diplomatic History, 7(1), p. 23-34. <http://www.jstor.org/stable/24911418>
- Sükan Yavuz, Bige. "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi," Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 24, Kasım 1999-2003, ss. 527-561.
- Tchamkerten, Astrig. 2006. The Gulbenkians in Jerusalem, Lizbon : Calouste Gulbenkian Foundation.
- Terzi, Arzu. 2007. Bağdat-Musul'da Paylaşılamayan Miras Petrol ve Arazi, İstanbul: Truva Yayınları.

The Calouste Gulbenkian Museum <https://www.museumgulbenkian.org/> (Erişim 12 Ağustos 2024).

Togral, Özge. 2021. "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bulunan Ermenilerden Kalust S. Gülbenkian ve Ermeni Diasporasına Etkisi", Dr. Cezmi Karasu Armağanı, Ustaya Saygı, Ankara: Gazi Yayınevi.

Trip, Charles. 2000. A History of Iraq, United Kingdom: Cambridge Press.

U.S. Department of State, The Red Line Agreement, Milestones: 1921-1936, <http://history.state.gov/milestones/1921-1936/RedLine>

Uluğbay, Hikmet. 1995. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Petropolitik, Ankara: Turkish Daily News Yayınları.

Vassalo e Silva, Nuno. 2010. At Home for Our Friends of a Life Time, Only The Best, Masterpieces of the Caloste Gülbenkian Museum, Lisbon, Edt. Katherine Baetjer; James David Draper, The Metropolitan Museum of Art.

Venn, Fiona. 1990. "A Futile Paper Chase: Anglo-American Relations and Middle East Oil, 1918-1934," Diplomacy and Statecraft, Vo.1, Issue 2, 1990, p.165-184.

Wilson, Arnold Talbot. 1931. Mesopotamia, 1917-1920: A Clash of Loyalties. A Personal and Historical Record, London: Oxford University Press.

Yalçın, Semih. 2010. Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti, Ankara: Berikan Yayınları.

Yergin, Daniel. 1991. The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power, New York: NY: Simon & Schuster.

Yergin, Daniel. 2003. Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, Çev. Kamuran Tuncay, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

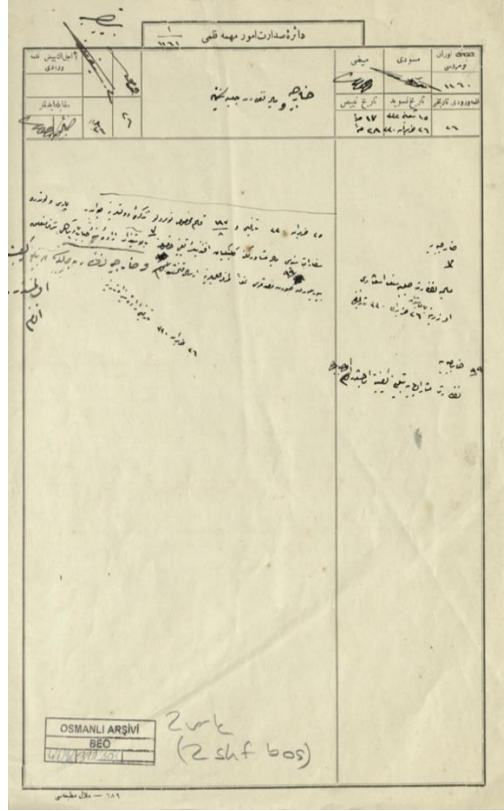
Ekler

Ek 1. Gülbenkian'ın Londra Büyükelçiliğine Maliye Müşaviri Atanması

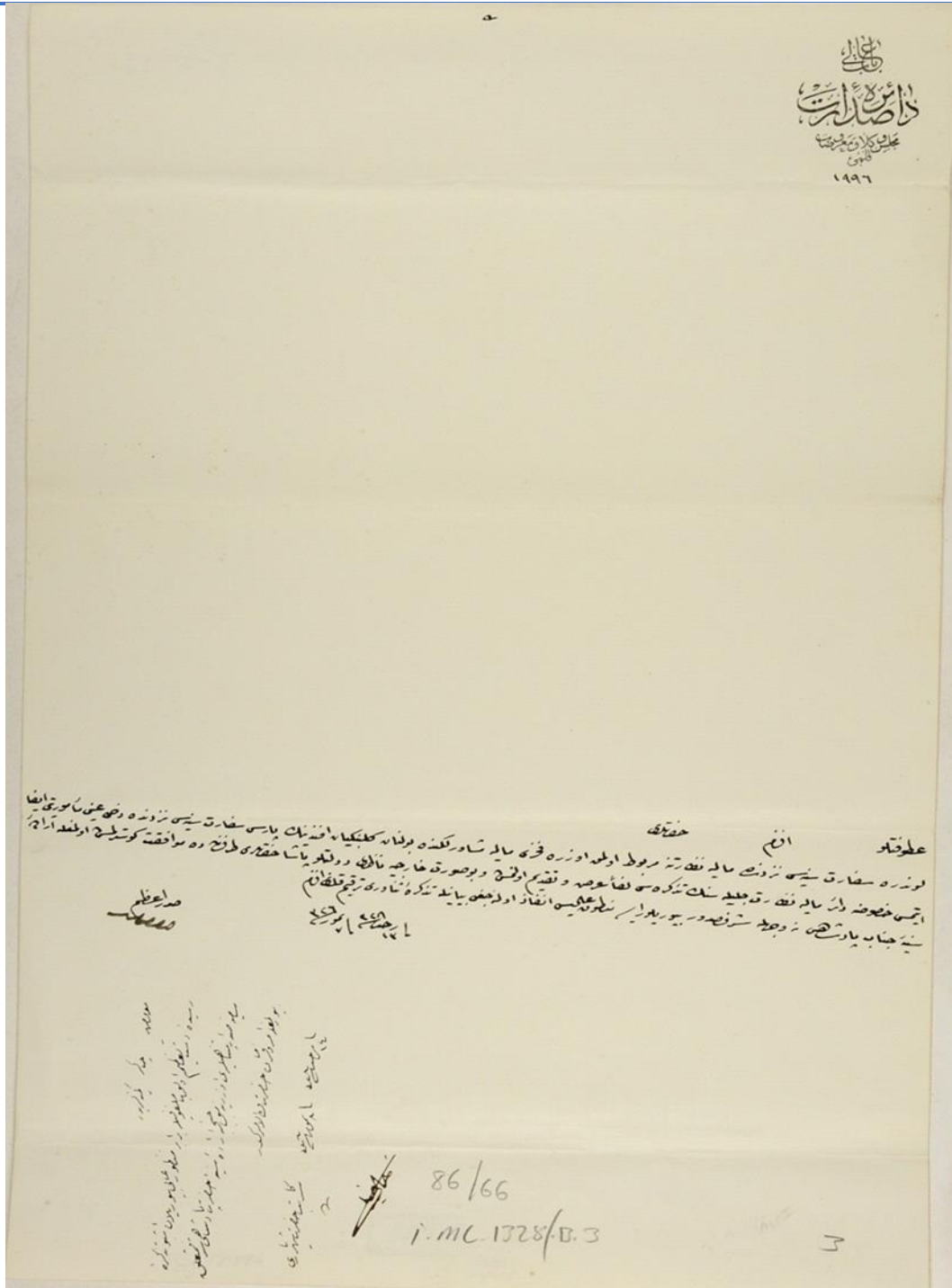
Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkian (1869-1955)

(BOA, BEO: İ. ML, 4298-322303 / 4 Aralık 1909).

Ek 2. Gülbenkian'ın Paris Büyükelçiliğine Maliye Müşaviri Atanması

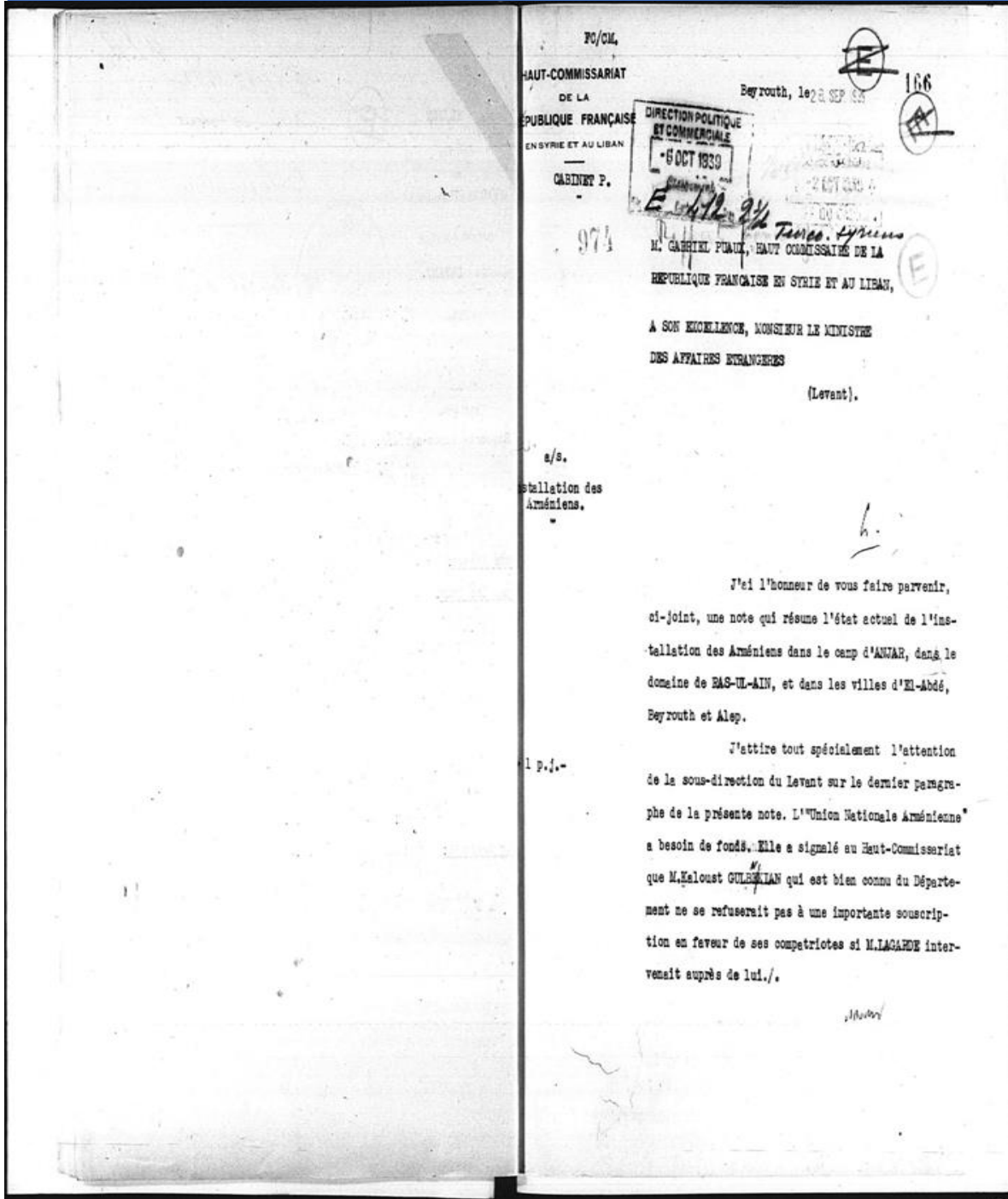
(BOA, BEO. İ. ML, 3783/28, 26 Temmuz 1910).

Ek 3. Ermenilerin Yerleştirilmesinde Güllbenkian'ın Rolü (MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 473, s. 166 -174, Beyrut, 25 Eylül 1939).

Osmanlı Vatandaşı Girişimci, Hayırsever, Koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkyan (1869-1955)

Ek 4. Gülbenkyan'ın 1939 Yılında Ermenilere Yardımlarını Gösteren Belge (MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 474, 63, 10 Kasım 1939).

